

Ewa Sikora

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ul. Świętokrzyska 21D, 25–406 Kielce, Polska
E-mail: ewa_sikora_91@o2.pl

Zainteresowania: językoznawstwo historyczne i współczesne, onomastyka, antroponimia, chrematonimia

ANTROPONIMY MĘSKIE PARAFII BIELINY W ŚWIETLE KSIĄG PARAFIALNYCH Z LAT 1850–1900

Celem artykułu jest analiza onomastyczna nazwisk męskich odnotowanych w dokumentach kościelnych parafii pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Marii Panny w Bielinach (powstała w 1637 r.), pochodzących z drugiej połowy XIX wieku. Analizie poddanych zostało 564 nazwisk męskich. W celu dokonania klasyfikacji wykorzystany został podział nazwisk Stanisława Rosponda na nazwy derywowane i niederywowane. Najbardziej produktywną grupą okazały się nazwiska derywowane, które powstały przez wykorzystanie różnorodnych sufiksów nazwotwórczych. Wśród nich najliczniejsze są antroponimy zakończone formantem z elementem sufiksalnym -ski, utworzone od nazw miejscowych i imion. Wśród nazwisk niederywowanych przeważają nazwiska odapelatywne, powstałe od różnorodnych nazw pospolitych, takich jak nazwy zawodów, cechy fizyczne i osobowościowe, nazwy kojarzone z przyrodą, pokarmami, abstrakcjami, wytworami ręki ludzkiej, substancje i minerały, miejsca, ubrania. W omawianym materiale można zaobserwować zróżnicowanie leksykalne nazwisk. SŁOWA KLUCZOWE: nazwiska, klasyfikacja onomastyczna, motywacja.

Artykuł ma na celu przedstawienie wyników analizy antroponimów męskich zapisanych po imieniu i występujących w dokumentach kościelnych parafii pw. św. Józefa Oblubieńca NMP w Bielinach z drugiej połowy XIX wieku (lata 1850–1900). W swoich badaniach wykorzystuję materiał wyekscerpowany z oryginalnych źródeł w postaci ksiąg metrykalnych: *Liber baptisatorum*. Archiwalia te nie były dotychczas opracowane jako źródło w badaniach językoznawczych. Warto wspomnieć, iż nazewnictwem osobowym podkieleckich wsi, do których należy także miejscowość Bieliny, zajęła się D. Kopertowska, lecz jej monografia dotycząca lat 1565–1694 nie wydzieliła odrębnie materiału z terenu Bielin (Kopertowska 1988). Opracowanie i charakterystyka XIX-wiecznego nazewnictwa osobowego mieszkańców bielińskiej parafii ma na celu zaprezentowanie tendencji i regularności pojawiających się w ówczesnym systemie antroponimicznym.

Definicję współczesnego nazwiska sformułował m.in. J. Bubak, badający socjolingwistyczne aspekty kształtowania się polskich nazwisk mieszczańskich i chłopskich. Zdefiniował on termin *nazwisko* jako: „nazwę własną osobową, formację onomastyczną chronologicznie późniejszą od imienia i stojącą po nim na drugim miejscu, jakby drugie

ponowione imię powstałe w celu dokładniejszej identyfikacji osoby, oznaczenie rodzinne, posiadające określoną wartość w obrocie prawnym, które jest dziedziczone, obowiązkowe i powszechne, ustabilizowane i niezmiennie, jest obok imienia podstawowym elementem identyfikacyjnym” (Bubak 1986: 217). O takim rozumieniu terminu można jednak mówić dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku, po tym jak państwa zaborcze wprowadziły prawny obowiązek posiadania nazwiska (Grzybowski 1957: 485–514). Wcześniej nazwiska miały charakter zwyczajowy, nie były usankcjonowane przepisami prawnymi, choć jak pisze Z. Kaleta, już na początku XV wieku istniała tendencja do ich „stabilizacji w sferze społecznego funkcjonowania” (Kaleta 1998: 66), co wyrażało się dziedziczością nazwiska w rodzinie przez co najmniej dwa pokolenia. Miało to ostatecznie wpływ na ukształtowanie się w XVI wieku tzw. nazwiska zwyczajowego, regulowanego przepisami prawa zwyczajowego.

Nazwisk męskich w XIX-wiecznych księgach metrykalnych dotyczących terenu Bielin zarejestrowano 564. Niemal we wszystkich wypadkach występują one jako druga identyfikacja po imieniu. Większość zapisów w omawianych księgach składa się z imienia i nazwiska, czyli dwuelementowego sposobu nominacji, np. *Jannes Ambrozik*, *Gasparis Kaluza*. W źródłach pojawiają się także określenia służące bardziej precyzyjnej identyfikacji osoby, są to m.in. wpisy zawierające:

- a) imię, nazwisko i formę patronimiczną wskazującą na zależność syna od ojca. W omawianym okresie najbardziej produktywnie były formy patronimiczne o następujących sufiksach: *-ic(z)*, *-owic(z)*, *-in*, *-ka*, *-ek*, *-ik// -yk*, dodawane do różnych postaci imion, np. *Zachowicz*, *Jakubowicz*, *Serwin*, *Klimek*, *Budka*, *Wiącek*, *Franczyk*;
- b) imię i deskrypcję określającą pochodzenie osoby nominowanej z danej wsi, np. *Jan z Dukli*.

Odpowiednia klasyfikacja zgromadzonego zbioru nazwisk niejednokrotnie staje się poważnym problemem dla interpretatora materiału antroponimicznego. Mimo różnych prób i propozycji klasyfikacyjnych nie udało się do tej pory stworzyć jednolitego i w pełni wzorcowego podziału nazwisk. Problem ten wynika przede wszystkim z różnorodności kreacyjnej nazwisk, słabej znajomości ich zasobu oraz procesów nazwotwórczych, co wręcz uniemożliwia jednoznaczne zabiegi klasyfikacyjne. Do dziś w badaniach onomastycznych wykorzystuje się co najmniej kilka klasyfikacji nazwisk, które służą m.in. do interpretacji onomastycznej materiału. Do najczęściej stosowanych należą podziały nazwisk prezentowane m.in. przez W. Taszyckiego (Taszycki 1924), S. Rosponda (Rospond 1973), H. Borka (Borek 1978), J. Bubaka (Bubak 1986), J. S. Bystronia (Bystron 1993) czy M. Malec (Malec 1996). Wszystkie podziały uwzględniają stronę strukturalną lub znaczeniowo-strukturalną nazwisk, ale różnią się zastosowaniem dodatkowych kryteriów oraz ich hierarchią.

Uwzględniając cele niniejszego artykułu, do interpretacji zebranego materiału wykorzystałam klasyfikację S. Rosponda (Rospond 1965), wprowadzając przy tym konieczne modyfikacje w podziale nazwisk. W przyjętej przeze mnie typologii zastosowałam podstawowy podział na nazwiska niederywowane i nazwiska derywowane, ale kolejność

podtypów została ułożona według reprezentatywności zebranych przykładów. Poniżej została przedstawiona klasyfikacja nazwisk męskich odnotowanych w księgach urodzeń parafii Bieliny w drugiej połowie XIX wieku.

I. Nazwiska derywowane

1. Nazwiska z sufiksem *-ski* (z wariantami *-owski*, *-ewski*, *-enski*, *-iński*)

Od nazw miejscowych: *Bedliński, Berliński, Bieliński, Bronkowski, Chęciński, Czajkowski, Dachowski, Domański, Galczyński, Głazowski, Głogowski, Gołębiowski, Grabowski, Huciński, Ilzewski, Janikowski, Jasiński, Jaworski, Jazierski, Jędrzejewski, Kamizierski, Kędzielski, Kołomański, Kopyciński, Koryński, Koziarski, Koziorowski, Kożuchowski, Krzeziński, Kuciński, Kuliński, Kwieciński, Lechowski, Leśniewski, Lipiński, Lipowski, Lubowski, Łapanowski, Malinowski, Maruszowski, Michalski, Michnowski, Mirowski, Napękowski, Okulski, Olszewski, Orłowski, Orzechowski, Paradowski, Parszowski, Pawłowski, Piekarski, Piotrowski, Porębski, Raczyński, Radecki, Radwański, Radziszewski, Rogowski, Rogoziński, Rybski, Senkowska, Skalski, Skórzewski, Skuciński, Słopiccki, Słowiński, Sokółowski, Sroczyński, Stachurski, Stogowski, Sukowski, Szczeciński, Szczyński, Szydłowski, Szymański, Szymborski, Śliwiński, Świątkowski, Świdzki, Tarnowski, Tomaszewski, Twardowski, Tworowski, Wadawski, Wilkowski, Wilkoński, Winiarski, Wiśniewski, Witkowski, Wroński, Zakrociński, Zaliński.*

Odapelatywne:

- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Barański, Gołębiowski, Jaworski, Kozłowski, Kurkowski, Lawendowski, Lisowski, Łubiński, Owiński, Mrozowski, Rośniński, Rybuński, Sikorski, Sokółowski, Stawski, Zieliński;*
- od nazw zawodów, pełnionych funkcji, piastowanych urzędów, wykonywanych czynności: *Biskupski, Gajowski, Kowalski, Kucharski, Młynarski, Mularski, Pasternski, Rabajski, Ślifierski, Woźniakowski;*
- od nazw określających cechy psychiczne człowieka: *Gachowski, Gorzałkowski, Gromski, Mizerski, Musiałkowski, Ścibalski, Ściwiarski, Wesółowski;*
- od nazw określających cechy fizyczne człowieka: *Buliński, Garbowski, Pikulski;*
- od nazw związanych z działaniami ręki ludzkiej: *Kolebski, Proczyński, Siekierski, Skrzyński, Sochanowski, Szabelski;*
- od nazw związanych z pokarmami: *Gumulski, Otrębiński, Skromski;*
- od nazw związanych z ubraniami: *Kożuchowski;*
- od nazw związanych z częściami ciała: *Kuperski, Pazderska, Sutkowski, Papiński;*
- od nazw określających minerały i substancje: *Głazowski, Siarkowski.*

Od imion: *Adamski, Andrzejewski, Grzesiński, Jurkowski, Kutrowski, Maciejski, Madejski, Michalski, Markowski, Szczepanowski, Szwarezyński, Szymański, Szymkowski, Wiąckowski, Wojciechowski, Zbigniewski.*

Od nazw etnicznych: *Lachowski.*

Od nazw herbów: *Gozdziński.*

2. Nazwiska z komponentem *-k-* w części sufiksalnej

▪ Formanty: *-ik//-yk//-ek//-czyk*

Od imion: *Adamczyk, Ambrozik, Franczyk, Gawlik, Gregorczyk, Grzegorczyk, Grzesik, Józwik, Juszczyk, Kasprzyk, Krzysiek, Mikołajczyk, Michalczyk, Pawlik, Pietrunik, Pietrzyk, Szczepanik, Walasik, Wawszczyk, Włodarczyk.*

Odepelatywne:

- od nazw zawodów, pełnionych funkcji: *Gospodarczyk, Husarczyk, Kołodziejczyk, Komisarczyk, Kowalczyk, Kowalik, Mularczyk;*
- od nazw określających cechy fizyczne człowieka: *Małczyk, Malczyk;*
- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Barańczyk, Świńczyk;*
- od nazw związanych z działaniami ręki ludzkiej: *Lalik, Stęplik;*
- od nazw związanych z ubraniami: *Szlufik.*

▪ Formanty: *-ak//-czak*

Odepelatywne:

- od nazw zawodów, pełnionych funkcji, piastowanych urzędów: *Borowiak, Cieślak, Wazak;*
- od nazw określających cechy fizyczne człowieka: *Chudziak, Kostowniak, Nosak, Wardziak;*
- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Cielak, Kurak, Kurczak, Percak, Pyrzak;*
- od nazw związanych z działaniami ręki ludzkiej: *Piętrak.*

Od imion: *Filipczak, Marciszak, Matak, Sierak, Szczepaniak, Tomak.*

Od etnonimów: *Persak.*

▪ Formant: *-ek*

Od imion: *Jamrozek, Jarek, Jurek, Kilmek, Krzysiek, Michalek, Wiącek, Wojteczek.*

Odepelatywne:

- od nazw określających cechy fizyczne człowieka: *Czernek, Czertek;*
- od nazw określających cechy psychiczne człowieka: *Bzinek;*
- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Baranek, Kotek, Kwiatek.*

▪ Sufiks *-ka*

Odepelatywne:

- od nazw zawodów, pełnionych funkcji: *Pastuszka;*
- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Rzepka, Zielonka;*
- od nazw związanych z pokarmami: *Bulka;*
- od nazw związanych z częściami ciała: *Gałka, Garstka, Rączka.*

Od imion: *Budka.*

3. Nazwiska z sufiksem *-cki* (z wariantami *-ecki, -icki//-ycki, -acki*)

Odepelatywne:

- od nazw zawodów, pełnionych funkcji: *Borowiecki, Cieślicki, Kowalicki, Skrzyneczki, Skrzypecki;*

- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Czajewski, Czaplicki, Jagucki, Kobyłecki, Kozicki, Kurecki, Rzepecki, Sochacki, Wierzbicki*;
- od nazw określających cechy fizyczne człowieka: *Cerenecki, Grzywecki, Krzywicki, Siwicki*;
- od nazw określających cechy psychiczne człowieka: *Dobrzycki, Gardzicki, Dybczyński, Radecki, Zawacki*;
- od nazw określających części ciała: *Ząbecki*;
- od nazw związanych z pokarmami: *Bochnacki, Klusecki*;
- od nazw określających substancje i minerały: *Piasecki*.

Od nazw miejscowych: *Biernacki, Borowiecki, Chęcicki, Chlewicki, Chmielnicki, Dobrzycki, Dziwięcki, Górecki, Kobyłecki, Krokowiecki, Łąbecki, Meducki, Oleśnicki, Paprocki, Różycki, Rzepecki, Stępnicki, Szylecki, Wągorodzki, Wójcicki, Zawadzki, Żmudzki.*

Od nazw herbów: *Gryficki.*

Od innych: *Purecki.*

4. Nazwiska z komponentem *-c(z)-* w części sufiksальной

- **Formanty *-owicz* // *-ewicz***

Odpelatywne:

- od nazw zawodów, pełnionych funkcji: *Opatowicz, Smidowicz, Wojdałowicz, Zaczekowicz*;
- od nazw określających cechy fizyczne człowieka: *Brudkiewicz, Guzierowicz*;
- od nazw określających cechy psychiczne człowieka: *Majdołowicz*;
- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Kumorowicz, Leszkiewicz, Leśkowicz, Miśkowicz, Sobolkiewicz*;
- od nazw określających części ciała: *Flakiewicz*;
- od nazw związanymi z minerałami i substancjami: *Rubinkiewicz, Rubinowicz*;
- od nazw związanych z działaniami ręki ludzkiej: *Thuczkiewicz*.

Od imion: *Jakubowicz, Kasperkiewicz, Piotrowicz, Seferynowicz, Stachowicz, Zachowicz, Zdziechowicz.*

Od etnonimów: *Kozakiewicz.*

Od nazw dotyczących różnych zakresów: *Kęstowicz, Wieczorkiewicz.*

- **Formant *-ic(z)***

Od imion: *Jadwiżyc, Jakubicz.*

5. Nazwiska z komponentem *-s(z)-* w części sufiksальной

- **Formant *-is//ys//iś***

Od imion: *Serwis, Wiś.*

Odpelatywne:

- od nazw zawodów, pełnionych funkcji: *Papis.*

- **Formant *-os(z)-***

Od imion: *Jarosz, Drogosz.*

Odapelatywne:

- od nazw wskazujących na cechy fizyczne człowieka: *Dobrosz*.

- **Formant -us (z)//-uś**

Od imion: *Herbuś, Jaguś, Janus, Janusz*.

- **Formant -as**

Od imion: *Kitras*.

6. Nazwiska z komponentem *-l-* w części sufiksальной.

- **Formant -l-**

Odapelatywne:

- od nazw określających cechy psychiczne człowieka: *Domagała, Pustała, Tyrała*;
- od nazw zawodów, pełniących funkcji: *Wojdola*;
- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Sępiol*.

Od imion: *Jarmuła*.

7. Nazwiska z komponentem *-l-* w części sufiksальной.

- **Formant -el**

Od imion: *Gimel*.

- **Formant -la**

Od imion: *Sala*.

Odapelatywne:

- od nazw zawodów: *Mazla*.

8. Nazwiska z komponentem *-c-* w części sufiksальной.

- **Formant -ec**

Odapelatywne:

- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Olubiec*;
- od nazw określających cechy fizyczne człowieka: *Malec*.

W badanym materiale uwzględniono 345 nazwisk derywowanych sufiksalnie. Stanowią one ponad 61% wszystkich analizowanych antropoleksemów. Nazwiska mężczyzn utworzone zostały za pomocą formantów, dzięki którym zasób nazwisk stał się urozmaicony.

- Nazwiska z sufiksem *-ski*

W analizowanym materiale źródłowym znajdują się nazwiska odmiejscowe tworzone za pomocą kilku formantów. Najbardziej produktywny okazał się formant *-ski*, (wraz z jego wariantami *-owski*, *-ewski*), który tworzy łącznie 167 nazwisk i stanowi 30% wszystkich antroponimów męskich.

Najwięcej nazwisk z przyrostkiem *-ski* utworzonych zostało od nazw miejscowości, co stanowi 56% spośród wszystkich nazwisk z sufiksem *-ski*. Często także była łączliwość sufiksu *-ski* z apelatywami. Nazwiska powstałe od apelatywów związanych z przyrodą w materiale występują 17 razy, odnotowano także 10 nazwisk utworzonych od nazw wykonywanych zawodów, pełniących funkcji. Łączliwość przyrostka *-ski* z nazwami własnymi herbowymi wystąpiła w materiale w 19 nazwiskach.

Badając owe nazwy, zauważyć można dwuznaczność nazwisk zakończonych na *-ski*. Te same nazwiska wskazywać mogą zarówno na miejscowość, jak i na nazwę osobową, np. nazwisko *Kazimierski* utworzone zostało od nazwy osobowej *Kazimierz*, ale też od nazwy miejscowej *Kazimierz*. Nazwiska tego typu budzą wiele wątpliwości onomastycznych, ponieważ bez dokładnego kontekstu trudno jest zbadać ich genezę.

- Nazwiska z komponentem *-k-* w części sufiksalnej

Wśród nazwisk derywowanych sufiksalnie licznie reprezentowane są antropoleksemy z komponentem *-k-* w części sufiksalnej. W zarejestrowanych dokumentach było ich 75, co stanowi 13% ogółu nazwisk męskich w parafii Bieliny.

W badanym materiale nazwiska z *-k-* w części sufiksalnej tworzy 7 formantów słotwórczych, są to: *-ik//yk//ek//czyk, -ak//czak, -ka*. Nazwiska z sufiksami *-ak//czak, -ka, -ka* zarejestrowane zostały 42 razy. Były to przede wszystkim nazwiska odapelatywne i odonimiczne. Mogą to być zarówno zdrobnienia, jak i patronimika. Nazwisk z wykorzystaniem formacji *-ik//yk//ek//czyk* odnotowanych zostało 34. Bazą antroponimiczną były tu w większości imiona, ale także zróżnicowane apelatywa.

- Nazwiska z sufiksem *-cki*

Przyrostek *-cki*, podobnie jak *-ski* wskazywał na przynależność nazwanego do nazw miejscowych. Formant *-cki* w badanym materiale najliczniej łączy się z apelatywami nawiązującymi do nazw zawodów, zjawisk przyrody, cech fizycznych i psychicznych człowieka, tworząc 23 nazwiska. Sufiks *-cki* tylko w 4 nazwiskach łączy się apelatywami kojarzonymi z nazwami części ciała, pokarmami, substancjami i minerałami. W analizowanym materiale nazwiska z *-cki* utworzone zostały także od nazw miejscowych (22 nazwiska) i herbowych (1 nazwisko).

- Nazwiska z komponentem *-c(z)-* w części sufiksalnej

Grupę bielińskich nazwisk z komponentem *-c(z)-* w części sufiksalnej wyraźnie zdominował sufiks *-owicz//ewicz*. W badanym materiale znalazło się 26 nazwisk tego typu i tylko 2 użycia nazwiska z formantem *-ic*. Podstawami tych formacji były w większości nazwy apelatywne, które tworzą 18 nazwisk. Formacje zbudowane zostały także przy użyciu nazw własnych: imion i etnonimów.

- Nazwiska z komponentem *-s(z)//-ś//s-* w części sufiksalnej

Nazwiska w tej grupie tworzone są przy użyciu następujących przyrostków: *-is//ys//iś, -us(z)//-uś, -os(z), -as*. Wszystkie nazwiska o podstawach apelatywnych pełnią funkcję ekspresywną. Nazwiska z formantami tego typu są rzadkością. Zwróciły na to uwagę R. Grzegorzycowa i J. Puzynina (Grzegorzycowa, Puzynina 1979: 287–288), które określiły je jako „typ bardzo nieliczny, obejmujący derywaty odczasownikowe [...], odrzeczownikowe [...] i odprzymiotnikowe nacechowane ekspresywnie [...]”. Nazwiska z komponentem *s(z)-* i jego wariantami tworzone są przede wszystkim od imion, a także – choć rzadziej – od nazw apelatywnych.

- Nazwiska z pozostałymi przyrostkami o komponentach spółgłoskowych

Nazwisk z wykorzystaniem pozostałych komponentów spółgłoskowych *-l-, -c-, -ł-* w badanych księgach kościelnych jest jedynie 11. Do nazw z podstawowym *-l-* należą:

Gimel, Sala, Mazła. Przyrostki z podstawowym -c- reprezentowane są tylko przez dwie nazwy: *Malec* i *Olubiec*. W księgach parafialnych zarejestrowano także 6 nazwisk z formantem -l-: *Jarmuła, Domagała, Pastuła, Tyrala, Wojdala* i *Sepioł*.

II. Nazwiska niederywowane

1. Nazwiska odapelatywne

- od nazw kojarzonych ze światem przyrody: *Baran, Bąk, Burza, Dudek, Dzik, Gliwa, Gronostaj, Grusza, Haba, Jawór, Jęczmień, Kaczor, Kałuża, Kapusta, Kępa, Kot, Kozior, Krokus, Królik, Kruczek, Kruk, Kwiatek, Lipa, Mrozek, Mróz/Mruz, Mucha, Obara, Pająk, Rzepka, Samiec, Sikora, Słaka, Słowik, Sokół, Sójka, Szczygieł, Świerc, Świstak, Wiewióra, Wilk, Zając, Zawierucha, Zielonka, Ziółko*;
- od nazw zawodów, pełnionych funkcji, wykonywanych czynności: *Bakalarz, Bednarz, Biskup, Borowy, Cesarz, Dziedzic, Forys, Furman, Gajowy, Grabiec, Kołodziej, Kopacz, Koza, Krawiec, Król, Królowa, Maściarz, Pacholek, Papież, Parobiec, Pastolek, Pastuch, Pastuszek, Popielarz, Przepiórka, Przewoźniczek, Rybak, Skrzypek, Skrzypiec, Skrzyniarz, Ślusarz, Tokarz*;
- od nazw określających cechy fizyczne człowieka: *Chudy, Grzywa, Kitka, Kłak, Kobiętka, Krzywy, Kulawy, Łysy, Maluch, Róg, Siwy, Szary*;
- od nazw określających cechy psychiczne człowieka: *Bąk, Dziarski, Głupek, Gniołek, Gwałt, Konieczny, Lewy, Mądry, Pyszny, Śmiały, Zabiegły, Zawada, Zemsta, Zmuda, Zmyłek*;
- od nazw związanych z działaniami ręki ludzkiej: *Armata, Bęben, Gwóźdź, Kolasa, Krzos, Metryka, Napis, Obląk, Siekiera, Teliga*;
- od nazw związanych z pokarmami: *Cwikła, Kasza, Kisiel, Klusek, Mąka, Malata, Skiba, Zupa*;
- od nazw związanych z abstraktami: *Anioł, Chęć, Czekał, Krzyk, Musiał, Obrządek, Piorunek*;
- od nazw związanych z ubraniami: *Czapa, Frak, Kaleta, Kapa, Sorc, Surdut*;
- od nazw związanych z częściami ciała: *Głowa, Heremza, Łapa, Paluch, Pióro*;
- od nazw związanych z miejscami: *Fret, Górka, Kraj, Zaleś*;
- od nazw określających minerały i substancje: *Głaz, Kawa, Pecyna, Piwo, Skala*;
- od nazw określających dni tygodnia i miesiące, pory roku: *Grudzień, Kwiecień, Lipiec, Maj, Marzec, Piątek, Styczeń, Wiosna*.

2. Nazwiska odonimiczne (pochodzące od nazw własnych)

Równe imionom pełnym: *Adryan, Bernad, Filip, Grzegorz, Iwan, Jarosław, Jędrzej, Kuranty, Marek, Marcin, Paweł, Popiel, Rafał, Sambor, Szczesny*.

W postaci skróconej, hipokorystycznej: *Abram, Adamek, Bera, Franek, Gawlik, Grzesik, Iwanek, Jamrózek, Janik, Jarosz, Jaruś, Jurek, Kaźmir, Klimek, Kostek, Krzysiek, Lech, Machul, Madetka, Matek, Michalik, Michta, Ryń, Sala, Stanek, Sztorc, Szwarz, Taba, Tomek, Wiącek, Woś, Władek, Ziach*.

Równe etnonimom: *Amerikanin, Cygan, Mazur, Polak, Wołyniec.*

Równe nazwom herbów: *Ciołek, Lelis, Puchala, Szeliga, Zawisza.*

Równe toponimom: *Kobryń, Toryl.*

Nazwiska niederywowane w zebranych materiale pojawiają się w liczbie 219 nadań, co stanowi 39% ogólnej liczby nazwisk męskich. Dzieli się one na nazwiska odapelatywne, występujące w liczbie 169 nadań oraz nazwiska odonimiczne, pojawiające się w badanym materiale 60 razy.

- Nazwiska równe apelatywom

Nazwiska utworzone od apelatywów stanowią ponad 30% wszystkich użyć nazwisk męskich w badanym materiale. Grupa ta mieści nazwy osobowe formalnie równe apelatywom, które zostały przeniesione jako gotowe leksemy z płaszczyzny apelatywnej do kategorii nazw własnych, poprzez zmianę ich funkcji znaczeniowej. Do nazwisk odapelatywnych należą onimy, które mają odpowiednie potwierdzenia w słownikach języka polskiego jako apelatywa. Wśród nich widoczne są pewne kręgi tematyczne, takie jak: nazwy zawodów i pełnionych funkcji, cechy fizyczne i psychiczne, nawiązania do przyrody, nazwy miejsc, wytworów ręki ludzkiej, ubrań, substancji i minerałów, nazwy części ciała ludzkiego i zwierzęcego, nazwy pokarmów, abstrakty.

W badanych XIX-wiecznych księgach parafialnych najliczniej występują antroponimy kojarzone ze światem przyrody. Są to głównie nazwy zwierząt i roślin. W grupie liczącej 46 nazwisk (21% z grupy nazwisk niederywowanych) znalazły się także nieliczne określenia zjawisk atmosferycznych, jak: *Burza, Mróz, Zawierucha.*

Liczną grupą antroponimów występujących w badanych źródłach są nazwiska odzawodowe (stanowią 16% w grupie nazwisk niederywowanych), które zajmują drugą pozycję po imieniu i pełnią funkcję identyfikacyjną – są nazwiskami, choć jeszcze nie w prawnym, lecz raczej zwyczajowym sensie.

XIX-wieczne nazwy równe zawodom określają przede wszystkim przedstawicieli stanów niższych, tj. chłopów i mieszczan. Identyfikacja przez zestawienie imienia z zawodem jest charakterystyczna dla mieszczan, dla których drugi człon, jakim była nazwa zawodu, stanowił nazwisko. Parafia Bieliny ówczesnie była ośrodkiem hutnictwa, kopalnictwa i rzemiosła, dlatego też wiele nazwisk nawiązuje do charakterystycznych dla tych gałęzi przemysłu zawodów i wykonywanych czynności. Część nazwisk o genezie odzawodowej jest wspólna dla chłopstwa i mieszczaństwa. Występuje też kilka nazwisk, które wskazują raczej na pozycję społeczną nazwanego niż na zawód: *Dziedzic, Cesarz, Król.*

Kolejny krąg semantyczny w ramach analizowanej grupy to nazwiska wskazujące na cechy psychiczne (15 nazwisk) i fizyczne (12 nazwisk) człowieka. W kreowaniu nazwisk udział biorą rzeczowniki: *Bąk, Głupek, Gwałt* i przymiotniki: *Konieczny, Chudy, Siwy*. Biorąc pod uwagę sposób, w jaki reprezentowane nazwy wiążą się z desygnatem, stwierdza się nominacje bezpośrednie, zawierające charakterystykę cech wewnętrznych i zewnętrznych nazwanych osób.

W pozostałych kręgach semantycznych, w których nazwiska nawiązują do wytworów ręki ludzkiej, pokarmów, części ciała ludzkiego i zwierzęcego, abstraktów, substancji

i minerałów oraz dni tygodnia i miesiący reprezentatywność antropoleksemów nie jest już tak liczna jak w kręgach poprzednich. We wszystkich wypadkach nazwiska występują w formie rzeczownika.

- Nazwiska odonimiczne (powstałe od nazw własnych)

Jednym ze sposobów identyfikacji jest zwyczaj nazywania przez użycie formy odimiennej w postaci pełnej, jak i zdrobniałej, hipokorystycznej. Analiza materiału wykazała, że nazwiska powstałe od imion w obu formach występują w liczbie 48 nadań, co stanowi ponad 21% wszystkich nazwisk niederywowanych w planie nazwisk. Większość z nich, tj. 35, pochodzi przede wszystkim od imion chrzestnych w postaci skróconej i hipokorystycznej. Nazwisk odimiennych w postaci pełnej odnotowano 13. Są to w większości miana chrześcijańskie motywowane imionami świętych i męczenników.

Swoją obecność w badanych źródłach wykazały nazwiska powstałe przez przeniesienie etnonimu do kategorii nazwisk. W latach 1850–1900 antroponimy te wystąpiły liczbie 5 i ukazywały znaczne zróżnicowanie etniczne. Analiza materiału pozwala wyróżnić kilka rodzajów nazw etnicznych, są nimi: a) nazwy plemion: *Cygan*; b) nazwy narodowości: *Amerikanin*, *Polak*; c) nazwy grup regionalnych: *Mazur*, *Wołyńiec*. Zdania na temat interpretacji tego typu nazw wśród onomastów są podzielone. W. Taszycki (Taszycki 1924) klasyfikuje nazwiska odetniczne jako nazwiska odmiejscowe. Niektórzy (Kopertowska 1983: 37–38) wyodrębniają je jako osobną grupę, a jeszcze inni (Tichoniuk 1986: 76–77) klasyfikują je do kategorii przezwisk. W niniejszym artykule przyjąłam stanowisko D. Kopertowskiej (Kopertowska 1983: 37–38) i zakwalifikowałam powyższe etnonimy jako odrębną kategorię nazwisk.

W zasobie bielińskich nazwisk niederywowanych znajdują się także miana heraldyczne. Jest ich niewiele, występują w liczbie 5, co wśród nazwisk niederywowanych stanowi 2%. Są one jednak zróżnicowane pod wieloma względami. Porównując nazwy heraldyczne z pozostałymi nazwami osobowymi, okazuje się, że różnią się one odmiennym sposobem nazywania. Określenia te nie indywidualizowały jednostki, lecz włączały ją do pewnej ściśle określonej zbiorowości, jaką był ród używający wspólnego herbu i zawołania.

Nazwy heraldyczne chronologicznie powstały później od pozostałych kategorii nazw własnych, tj. toponimów, antroponimów. Były wtórne także w stosunku do apelatywów, w momencie kreacji czerpały z zasobu już istniejących nazw osobowych, miejscowych i pospolitych. Proces tworzenia mian herbowych polegał głównie na przeniesieniu nazwy własnej czy pospolitej do kategorii nazw heraldycznych, dlatego też rzadko opierał się na derywacji słowotwórczej (Kowali-Kaleta 1983: 321–267). Można powiedzieć, że nazwa heraldyczna pełni podwójną rolę – antroponimiczną i heraldyczną. Nazwa heraldyczna motywowana nazwą osobową rzadko pełni funkcję onomastyczną, ponieważ w sposób pośredni określa pojedyncze osoby, wskazując na ich rodową i herbową przynależność.

Odnutowane w wymienionych księgach parafialnych nazwy heraldyczne to nazwy jednowyrazowe, w których znalazły odbicie nazwy osobowe oraz nazwy apelatywne, równe apelatywom prostym. W nazwach tych nie da się całkowicie wykluczyć wtórnej motywacji apelatywnej. W objaśnianiu materiału źródłowego należy wziąć pod uwagę wieloznaczne pochodzenie antropoleksemów odherbowych.

W bielińskich księgach parafialnych występują również nazwiska równe toponimom. W księgach metrykalnych widnieją tylko dwa tego typu nazwiska: *Kobryń* i *Tyrol*. W ogólnym zasobie nazwisk polskich nazwiska równe toponimom notowane są rzadko.

Nazwiska równe nazwom miejscowym powstawały w podobny sposób jak nazwiska równe imionom, przezwiskom czy nazwom zawodowym. Powszechnym modelem nazewniczym w systemie antroponimicznym było podawanie imienia wraz z nazwą miejscowości, z której pochodziła osoba nominowana (Kaleta 1998: 45).

W wypadku poddanych analizie ksiąg parafialnych mamy do czynienia z nazwami osobowymi motywowanymi nazwami toponimicznymi, niemniej jednak jedne i drugie są formami homonimicznymi lub polisemicznymi, które w zależności od funkcji muszą być traktowane jeszcze jako toponimy lub nazwiska równe toponimom. Odnotowane w materiale badawczym nazwiska *Kobryń* i *Tyrol* to nazwy polisemiczne równe nazwom miejscowości Kobryń i Tyrol. Są to więc wypadki utworzenia i translokacji nazw miejscowości na nazwy osobowe.

Wnioski

Podsumowując, XIX-wieczne antroponimy wyekscerpowane z bielińskich ksiąg parafialnych charakteryzuje różnorodne tworzywo genetyczne. W nazwiskach ukryte są inne nazwy własne, takie jak imiona słowiańskie i chrześcijańskie zarówno w postaci pełnej, skróconej, jak i derywowanej. Badane onimy utworzone zostały od nazw miejscowości z bliższych i dalszych terenów, etnonimów, toponimów, nazw heraldycznych oraz różnego rodzaju apelatywów należących do wielu kategorii semantycznych. W omawianych nazwiskach dostrzec można zróżnicowanie leksykalne, dlatego też pojawia się problem jednoznacznej interpretacji. Kwestia ta związana jest z homonią i polisemią podstaw nazwisk. Często z powodu braku kontekstu w historycznych źródłach wskazanie podstawy motywacyjnej nazwy budzi liczne wątpliwości interpretacyjne i nie zawsze jest jednoznaczne. Należy jednak podkreślić, że analiza materiału onomastycznego zarówno w postaci form niederywowanych, jak i derywowanych pozwala dostrzec w bielińskich księgach metrykalnych wiele różnorodnych sposobów identyfikacji mężczyzn.

Bibliografia

BOREK, H., 1978. Diachroniczna i synchroniczna klasyfikacja nazwisk polskich. Prace na VIII Międzynarodowy Kongres Słowistów w Zagrzebiu. In: Red. M. Bajas. *Językoznawstwo*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 447–455.

BUBAK, J., 1986. *Proces kształtowania się polskiego nazewnictwa mieszczańskiego i chłopskiego*. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego.

BYSTROŃ, I. S., 1993. *Nazwiska polskie*. Warszawa: Książka i Wiedza.

GRZEGORCZYKOWA, R., PUZYNNINA, J., 1979. *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

GRZYBOWSKI, S., 1957. Nazwisko i jego stałość w dawnym powiecie polskim. *Onomastica*, III, 485–514.

- KALETA, Z., 1998. *Nazwisko w kulturze polskiej*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- KALETA, Z., 2005. Teoria nazw własnych. In: Red. E. Rzetelska-Feleszko. *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 15–37.
- KOPERTOWSKA, D., 1983. Problem klasyfikacji nazwisk. In: Red. D. Kopertowska. *Warsztat współczesnego onomasty*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 97–113.
- KOPERTOWSKA, D., 1988. *Nazwy osobowe mieszkańców podkieleckich wsi*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MALEC, M., 1966. *O imionach i nazwiskach w Polsce (tradycja i współczesność)*. Kraków: TMJP.
- ROSPOND, S., 1965. Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego na podstawie *Słownika nazwisk śląskich. Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*. T. V. Wrocław: Wydawnictwo WTN.
- ROSPOND, S., 1973. *Słownik nazwisk śląskich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- TASZYCKI, W., 1924. *Polskie nazwy osobowe*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- TASZYCKI, W., 1946. *Słowiańskie nazwy miejscowe: ustalenie podziału*. Kraków: nakł. Polskiej Akademii Umiejętności.
- TICHONIUK, B., 1986. *Antroponimia południowej Białostoczczyzny w XVI w.* Opole: Muzeum Historii Polski.

Ewa Sikora

Jan Kochanowski University in Kielce, Poland

Research interests: historical and contemporary linguistics, onomastic, anthroponymy

ANTHROPONASTIC OF PARISH OF BIELINY IN THE LIGHT OF PARISH BOOKS OF THE YEARS 1850–1900

Summary

The aim of the present article is onomastic analysis of male surnames reported in the documents of the parish of St. Joseph Spouse of the Blessed Virgin Mary in Bieliny (built in 1637), derived from the second half of the 19th century. The analysis encompass five hundred sixty-four surnames. The classification of surnames was based on the division of surnames proposed by Stanisław Rospond. He divided the surnames into derivative and non-derivative ones. The most productive group of derivative surnames was formed by the use of different suffixes. Among them, the most numerous are surnames with the suffix *-ski*, derived from place-names and first names. Among non-derivative surnames there prevail appellative surnames related with the names of professions, physical characteristics and personality, as well as surnames associated with nature, foods, abstractions, homemade production, substance and minerals, places and clothes. These names feature lexical differences.

KEY WORDS: surnames, onomastic classification, motivation.

Pateikta / Submitted 2017 05 22

Priimta / Accepted 2017 07 28